

VI. TÉMA: A LÁTÁS ÉS AZ IDEÁK

17. lecke

Az idea meghatározásai

Az alábbiakban többféle idea-meghatározást fogunk megvizsgálni, hogy jobban megértsük, mi az idea.

Olvasmányok:

David Hume: *Értekezés az emberi természetről*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006, ford. Bencze György, 21-26. o. (Ideáink eredetéről c. fejezet)

Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról (szemelvények)*, Budapest, Atlantisz, 1996, ford. Boros Gábor.

Leibniz: Mi az idea? In: Leibniz: *Válogatott filozófiai írásai*, Budapest, Európa, 1986, 201-206. o.

Locke: *Értekezés az emberi értelemről*, Budapest, Osiris, 2003, ford. Vassányi Miklós, Csordás Dávid (részletek)

Az idea a tudatos észlelés alapköve. Eredetileg képet jelentett (*eidosz*). Ám korábban már láttuk, hogy az ideának nincsen szükségszerűen képi formája. Condillac mindazt ideának nevezi, ami lenyomatot képez az elmében, azaz amit az emlékezet elraktároz oly módon, hogy az elme újra elő tudja hívni. Ám Condillac ezt a fogalmat akkor vezeti be, amikor csak a szaglás érzékéről beszél. Márpedig nyilvánvaló, hogy **egy illat emléke nem képi formában raktározódik el az elmében**, főként akkor, amikor a hipotetikus szobornak egyáltalán nincsen látása, tehát fogalma sem lehet arról, mi a kép. Az idea ilyen módon tehát egy tárgy, amely az elme részét képezi, függetlenül attól, milyen formában rekonstruálható.

Az idea különböző észleléselemétekben különböző meghatározást nyert. Az alábbiakban néhányat bemutatunk ezek közül. Bennünket azonban most nem a különbségek érdekelnek, sem az idea természetére vonatkozó bőséges viták. Csak azt próbáljuk megérteni, milyen szerepet játszik az idea az észlelés folyamatában. Ezért a különböző meghatározásoknak a lényegi elemére figyelünk, ami megmutat számunkra valamit az észlelés természetéről.

Különbség a benyomás és az idea között (Hume)

Egyes gondolkodók az idea kifejezést csak bizonyos észlelési eseményekkel kapcsolják össze. David Hume (1711-1776) felvilágosodáskori skót filozófus. Az ő idea-meghatározása nagyban hasonlít ahhoz, amivel Condillac-nál találkoztunk. Ezért érdemes az ő meghatározásával kezdeni. Hume megkülönbözteti egymástól a **benyomást** és az **ideát**.

Az emberi szellem észleleteit két különböző fajtára lehet osztani, benyomásokra és ideákra. Különbségüket az teszi, hogy mennyire erőteljesen és elevenen bukkannak fel a szellemben, hatolnak be elménkbe vagy tudatunkba. Azokat az észleleteket, amelyek a legerőteljesebben és leghevesebben lépnek fel, benyomásnak nevezhetjük; e név alá foglalok minden érzetet, szenvedélyt és emóciót abban az állapotban, ahogyan először megjelenik a lélekben. Ideának pedig a benyomásoknak az elmében vagy a gondolkodásban megjelenő halvány képmásait nevezem. Hume: *Értekezés az emberi természetről*, 21. o.

A meghatározásból kitűnik: azokat az észleleti tapasztalatokat, amelyeket az elme aktuálisan átél, Hume nem nevezi ideáknak. Csak azokat, amelyek, miután a tapasztalatok lenyomatot képeztek az elmében, újra megjelennek az emlékezés vagy felidézés útján. Az idea tehát az emlékezetből előhívott kép. Ezeknek a képeknek az intenzitása (többnyire) jóval gyengébb, mint a jelen benyomásoké. Az is különbség, hogy a jelen benyomások nem függenek az akaratunktól, a jelen észlelés mintegy rákényszerül az elmére, míg az ideákat az elme szabadon előhívhatja, és műveleteket végezhet velük.

Minden tudatos észlelés idea (Descartes, Locke)

Más gondolkodók szerint mindent ideának kell neveznünk, amit az észlelés során megragad az elme, legyen az aktuális benyomás vagy az emlékezetből előhívott kép.

Descartes számára az idea minden tudatosulás feltételét jelenti.

A *gondolat* név fölöleli mindazt, ami olyképpen van bennünk, hogy ennek közvetlenül tudatában vagyunk. Ekképp az akarat, az értelem, a képzelet, az érzékelés valamennyi művelete gondolat. [...] Az *idea* néven értem bármely gondolatnak azt a formáját, amelynek közvetlen megragadása révén e gondolatnak tudatában vagyunk. Olyannyira, hogy ha egyszer valamit szavakba foglalok, és egyszersmind értem is, amit mondok, e pusztá tény alapján bizonyos, hogy megvan bennem annak ideája, amit a kimondott szavak jelentenek. (*Elmélkedések az első filozófiáról, Válasz az ellenvetések második sorozatára, AT VII, 160, mk. 124*)

Mint korábban említettük: Descartes az elmét (leket) különálló szubsztanciának tekinti, amelynek lényegi attribútuma a gondolkodás. Ez azt jelenti, hogy az elme nem tud nem gondolkodni, mert ha megszűnne gondolkodni, megszűnne létezni is. Márpedig – miként a fenti idézetből is látszik – a gondolkodás Descartes szerint mindig feltételez egyfajta tudatosságot. Hiszen az gondolat, aminek közvetlenül tudatában vagyunk, és az elme mindenfajta működése (legyen az akarás, elképzelés vagy bármiféle érzékelés): gondolkodás. Az idea jelentősége Descartes-nál innen érthető meg: az idea a gondolkodás formája. Ez azt jelenti, hogy a gondolkodás folyama forma nélkül megragadhatatlan, azaz nem tudatosulhatna. A tudatosuláshoz az szükséges, hogy a gondolat formát öltjön. Ez a forma teszi lehetővé tehát a tudatos gondolkodást. Ezt a formát nevezi Descartes ideának.

Én [...] mindazt ideának nevezem, amit az értelem közvetlenül fölfog. Olyannyira, hogy mivel akarás és féls közben észlelem, hogy akarok és félek, magát az akarást és a félést is az ideák közé sorolom. (*Elmélkedések az első filozófiáról, Válasz az ellenvetések harmadik sorozatára, AT VII, 181, mk. 144.*)

Descartes-nál tehát az észlelés lehetetlen idea nélkül. **Minden tudatos észlelést és gondolkodást az idea tesz lehetővé.** Bizonyos értelemben **az idea a gondolkodó elme módosulása (formája)**, ami egy gondolat tudatosulását lehetővé teszi.

(Megjegyzés: A descartes-i idea-meghatározás ennél még bonyolultabb, de egy másik jelentését most nem vizsgáljuk, mert túl messzire vezetne.)

Locke idea-meghatározása inkább Descartes-éhoz hasonlít (semmint Hume-éhoz, aki azt írja, hogy „Locke úr kiforgatta az idea szót eredeti értelméből” Hume: *Értekezés az emberi természetről*, 22, 1. lábjegyzet).

„Az idea szót annak megjelölésére használom, ami az értelem tárgyát alkotja, valahányszor csak az ember gondolkodik. Annak kifejezésére használom, amit az elmebeli képmás, képzet, faj szavak jelentenek, bármi legyen is az. Tehát annak kifejezésére, amivel az elme a gondolkodás során foglalatosskodik.” Locke: *Értekezés az emberi értelemről*, I. könyv, 1. fejezet, 8. pont, 36. o.

Figyeljük meg, hogy Locke meghatározásában **az idea nem a tudathoz, hanem az értelemhez kapcsolódik.** Nem az a forma, amelynek köszönhetően az elme egy gondolatnak tudatában jut. hanem az idea az értelem tárgya. Mivel mi itt az észlelés folyamatában vizsgáljuk az ideát, ezért nem foglalkozunk külön az értelemmel. Ám fontos tudni, hogy az értelem működését maguk az ideák biztosítják, hiszen az ideák: fogalmak, és az értelem a logikai műveleteit is ideákon végzi el. **Ez az elvont fogalmi gondolkodás alapja.** Ez azonban csak annyiban tartozik az észlelés elméletének körébe, amennyiben az értelmes következtetés folyamatát is képesek vagyunk észlelni az elmében.

Leibniz az ideáról

Leibniz írt egy rövid (mindössze két és fél oldal), de igen sűrű értekezést az ideáról „Mi az idea?” címmel. Olvassuk el a szöveget, majd próbáljuk megérteni, mit is ért Leibniz idea alatt!

Mindenekelőtt olyasmit értünk ideán, ami az elménkben van; az agyvelőnkbe bevéssett emléknymok tehát nem ideák. Leibniz: Mi az idea?, 203. o.

Leibniz tehát világossá teszi, hogy ideáról csak akkor beszélhetünk, ha elhagyjuk az agy területét, és átlépünk az elmébe. Ebben egyetért Descartes-tal. Abban azonban már nem, hogy szerinte **az idea nem azonos bármely gondolat tudatosulásával.**

Sok minden van az elmében, például gondolatok, percepciók [é. észleletek], érzelmek, amelyeket nem tekintünk ideának, jóllehet ideák nélkül nem jöhetnének létre. Az idea ugyanis számunkra nem egy bizonyos gondolkodó tevékenység, hanem egy képesség; s azt mondják, akkor is van ideánk valamely dologról, ha nem gondolunk rá, föltéve, hogy adandó alkalommal rágondolhatunk. Leibniz: Mi az idea? 203. o.

Leibniz a következő feltételeket nevezi meg, amelyek szükségesek ahhoz, hogy ideáról beszélhessünk:

- Az idea egy képesség arra, hogy valamire gondolni tudjunk
- Az idea közelebbi képesség, amely egy valóban elgondolható dolog elgondolására vonatkozik (Itt Leibniz kizárja a következő lehetőséget: képesek vagyunk gondolni a négyszögletű körre, noha elgondolni nem tudjuk. Ez azt jelenti, hogy nincsen ideánk a négyszögletű körről, hiszen az képtelenség, miközben mégis tudunk gondolni rá. Tehát az idea nem jelentheti a bármire gondolás képességét, hanem csak a valóban elgondolható dolgok elgondolásának képességét jelenti.)
- Az idea nemcsak egy olyan képesség, amely elvezet egy dolog elgondolásához (például egy matematikai módszer), hanem amely **ábrázolja** is azt. („Akkor ábrázolja valami a dolgot, ha megvannak benne azok a minőségek vagy tulajdonságok, amelyek megfelelnek az ábrázolandó tárgy minőségének.” Leibniz. Mi az idea? 204. o.)

Az idea tehát ábrázolja a tárgyat, amelyet megjelenít az elmében. Az

ábrázolás pedig (éppúgy, mint Descartes-nál láttuk!) nem a hasonlóságon alapul.

Nyilvánvaló, hogy annak, amit ábrázol, nem kell szükségszerűen hasonlónak lennie az ábrázolthoz, feltéve, hogy marad némi analógia a tulajdonságok vagy jellegzetességek között.
Leibniz: Mi az idea? 204. o.

Az idea tehát képes az elmében kifejezni a tárgyát, de nem hasonlósági alapon: „a kör ideája nem hasonlít a körre” 205. o.

Leibniz konklúziója tehát az ideáról:

Hogy tehát a dolgok ideája bennünk van, az nem mond többet, mint hogy Isten, aki mind a dolgok, mind az elme létrehozója, bevészte az elmébe a gondolkodás ama képességét, amellyel az elme saját tevékenységéből levezeti azt, ami tökéletesen megfelel annak, ami a dologból ered. Leibniz: Mi az idea? 205. o.

Leibniz szerint tehát **az idea alapozza meg a gondolkodás képességét az elmében**. Ideák nélkül (azaz olyan képességek nélkül, hogy gondolni tudjunk olyan dolgokra, amelyek ábrázolják a tárgyukat), nem lenne lehetséges gondolkodás.

Az idea 17-18. századi értelmezéseihez szorosan kapcsolódik az a vita, miszerint vannak-e velünk született ideák, vagy minden idea a tapasztalatból származik-e. Ennek vizsgálata azonban nem tartozik az észlelés elméletéhez, ezért itt csak említést teszünk róla.

Összefoglalás:

Az idea természetének megértése több szempontból is nagyon fontos az észlelés elméletében. Egyrészt azért, mert az idea alapján tudunk különbséget tenni külső és belső észlelés között, másrészt azért, mert az ideák képezik alapját a mentális fakultásoknak. Az idea alapozza meg az emberi elmében a tudatosságot, és a tudatosság teszi lehetővé a tudatos észlelést. Az idea a különböző szerzőknél különböző meghatározást kapott. Van, aki megkülönböztet egymástól benyomást és ideát. Van, aki az ideát a tudatosság alapfeltételeként határozza meg. Az idea természetének közelebbi meghatározása viták forrása. Számunkra most csak az észlelés általános folyamatában betöltött szerepe a fontos.

Kérdések:

- Mi a különbség Hume és Condillac szerint a benyomás és az idea között?
- Mi a kapcsolat Descartes szerint a tudatosság és az idea között?
- Mit jelent Leibniznél az, hogy az idea ábrázolja a tárgyát?